

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ձը նայած, որ ամառուայ ամիսներն ենք մտնում, երբ քաղաքականութիւնը առհասարակ դադարում է, բայց քաղաքական կեանքը կատարեալ եռման մէջ է Եւրոպայում: Ճշմարիտ է, ամենազլխաւոր իրողութիւնը որպէս անցեալ ամիս, նոյնպէս և այս ամիս շարունակում է մնալ Պարիզի Համաշխարհային Հանդէսը, որտեղ ամբողջ աշխարհիս թէ մտքի և թէ արհեստի մշակները իրար rendez-vous են տւած: Այդ մեծ հանդիսի հետեանքները իրանց շուտով զգալ կը տան և «Մուրճ»-ը կ'աշխատի ծանօթացնել իւր ընթերցողներին այն բոլորի հետ, ինչ ամենից արժանաւոր է մեր միտքը զրաւելու: Բայց աշխարհահանդիսի տպաւորութիւնը միակ իշխողը չէ Եւրոպայի քաղաքական հօրիզոնի վրայ: Աշխատանքի ձայների ներդաշնակութիւնը խանգարւում է ուրիշ դէպքերով, որոնք ոչ միայն ներդաշնակ չեն Պարիզի հանդիսին, այլ ուղղակի նորա հակառակ են և կարծես դիտմամբ նշանակւած՝ նսեմացնել այդ մեծ հանդիսի քաղաքական նշանակութիւնը: Բիւսմարկը ընտրել էր հէնց այդ բոպէն, որ Գերմանիայի մայրաքաղաք Բերլինում ի ցոյց աշխարհի սարքէ մի այլ տեսարան՝ բուն քաղաքական, որի հեռաւոր հետեանքները պիտի զգալ տան իրանց, երբ աշխարհահանդէսը վերջացրած կը լինի և չիշողութեան մէջ միայն մնացած:

Անցեալ ամիս էր, որ Իտալիայի Հումբերտ թագաւորը փոխադարձաբար այցելութեան գնաց Վիլհելմ II կայսեր Եքեղ, փառաւոր և ոգևորւած ընդունելութիւն Բերլինում, հանդէս, որին մասնակից էր ոչ միայն կայսերական տունը, այլ և պարլամենտը և քաղաքի վարչութիւնը: Հումբերտի հետ էր և նորա առաջին մինիստրը, նախկին յեղափոխական, այժմ Բիւսմարկի բարեկամ Կրիսպին:

Իտալիան, որպէս մեր ընթերցողներին արդէն յայտնի է ամսագրիս № 1-ից, մտած է երեք-պետեան միութեան մէջ: Մի ժամանակ այդ միութիւնը կազմում էին Գերմանիան, Աւստրո-Ունգարիան և Ռուսիան: Ռուսիան, սակայն, դուրս եկաւ այդ միութիւնից: Դորա փոխարէն Բիսմարկը մտցրեց իւր քաղաքական կոմբինացիայի մէջ Իտալիային:

Իտալիան հարեւան է Ֆրանսիային, որը կապւած է առաջինի հետ պատերազմական յիշողութիւններով, երբ 1859 թ. նա օգնեց Իտալիային Աւստրիայի դէմ՝ Լոմբարդիան Աւստրիայից յետ խելու և Իտալական միութիւնը ստեղծելու համար այժմեան թագաւորի հօր՝ Վիկտոր-Էմանուէլի օգտին: Առանց Ֆրանսիայի օգնութեան, նապօլէօն III-ի ժամանակ, Իտալիայի միութեան գաղափարը, որը նոր չէր, չէր մեռնիլ. բայց այդ ցանկացած միութիւնը կատարւած իրողութիւն չէր լինիլ: Իտալիան պարտական է Ֆրանսիային իւր միութիւնով և, բացի դորանից, կապւած է Ֆրանսիայի հետ իւր ցեղական ծագումով և տնտեսական շահերով: Այնպէս, ինչպէս որ կայ համապաւեան գաղափար, համագերմանական գաղափար, կայ և համալատինական գաղափար: Վերջինս ուզում է, որ այն ազգերը, որոնք լատինական ծագում ունին՝ Ֆրանսիան, Իտալիան, Իսպանիան (գլխաւորները), իրանց բնութեան յատուկ քաղաքակրթութիւնը պաշտպանեն գերմանական ազգերի ճնշումից և չը թողն տան, որ լատինական ազգերը, որպէս լատինական ազգեր, թուլանան յօգուտ գերմանական ազգերի, որոնց նմանապէս ոգևորում է համագերմանական համերաշխութեան գաղափարը՝ ընդդէմ մի կողմից, լատինական ազգերի, որոնց մեծը Ֆրանսիան է, և միւս կողմից՝ սլաւոնական ազգերի, որոնց մեծն է Ռուսիան: Իսկ ինչ վերաբերում է տնտեսական կապերին Իտալիայի և Ֆրանսիայի մէջ, այդ աւելի լաւ կը զգացւի մի առանձին յօդածից, որ մենք նւիրելու ենք Նւրոպական միջազգային առևտրական յարաբերութիւններին: Առ այժմ այսքանը կ'ասենք, որ Իտալիայի արտահանութեան ամենամեծ շուկան է Ֆրանսիան և որ Իտալիայի պետական օբլիգացիաները գլխաւորապէս Ֆրանսիացոց ձեռքին են: Ֆրանսիան այդ կողմից նոյնն է Իտալիայի համար, ինչ է Գերմանիան Ռուսիայի համար:

Գերմանիայի հետ մտերմանալ և դաշնակից լինել Իտալիայի կողմից,

նշանակում է՝ զոհել, գոնէ մի յայտնի չափով, լատինական համեմարաշխութեան գաղափարը, եղբայրական-զինւորական յիշատակները 1859 թւականից, որ և ամենամեծ թւականն է 19-երորդ դարի Խոալիայի համար և զոհել երկրի տնտեսական շահերը, քանի որ քաղաքական թշնամութեան հետեւանքն է մաքսային պատերազմը, որից աւելի Խոալիան կարող է մնասել, քան մեծահարուստ Ֆրանսիան:

Որտեղից ապա ծագեցին չկամական զգացումներ Խոալիայի մէջ Ֆրանսիայի դէմ. որովհետև սա հաստատ է, որ ամեն դաշնակցութիւն ներկայ Գերմանիայի հետ կարող է կատարւել միայն ի մնաս Ֆրանսիայի:

Այդ չկամական զգացումները ծագել են Խոալիայում՝ մէկ, որ պատճառ են ունեցած նեղանալու Ֆրանսիայից, երկրորդ, որ պատճառներ ունին Գերմանիան իրանց բարեկամ համարելու:

Ֆրանսիան էր, Նապոլէօն III-ի ժամանակ, որը ամեն կերպ դիմադրում էր իտալական հայրենասէրների ձգտումին՝ միացնել միացած Խոալիայի հետ Հռոմի Պապի թագաւորութիւնը: Յայտնի է, որ Հռոմի շուրջը գտնւած մի քանի նահանգներ կազմում էին այսպէս կոչւած «եկեղեցական նահանգներ», որոնք կազմում էին տէրութիւն Հռոմ մայրաքաղաքով և որի իշխանն էր Պապը: Պապը և՛ եկեղեցու գլուխ էր և՛, միևնոյն ժամանակ, տէրութեան գլուխ, աշխարհական թագաւոր: Բայց կարելի՞ էր արդեօք Խոալիան միացած համարել, քանի որ Խոալիայի մէջ կը շարունակէր գոյութիւն ունենալ մի ուրիշ տէրութիւն. միևնոյնն է, թէ այդ տէրութեան գլուխը մի աշխարհական է, թէ մի Պապ: Բացի դորանից, Հռոմը բնական մայրաքաղաքն է Խոալիայի, Հռոմ, որը մնում էր Պապի ձեռքին: Վիկտոր-Էմմանուէլի դէմ Պապին պաշտպանելու համար, Նապոլէօն III-ը զօրք ունէր կանգնեցրած Հռոմում: Խոալիան, սակայն, ձգտեց և խորտակեց Պապի տէրութիւնը, միացրեց եկեղեցական նահանգները թագաւորութեան հետ: Մնաց Հռոմը, որը գրաւեց Վիկտոր-Էմմանուէլը 1870 թւականին, Ֆրանս-Պրուսական պատերազմի ժամանակ, երբ Պապը Ֆրանսիայից օգնութիւն սպասել չէր կարող: Այսպէս կատարեց Խոալիայի կտտարեալ միութիւնը Սալօյեան ցեղի թագաւորական տան ձեռքով, որի առաջին իտալական թագաւորն էր

Վիկտոր-Էմմանուէլ, իսկ երկրորդը՝ Իտալիայի այժմեան թագաւոր Նումբերտը:

Ֆրանսիան, առանց որի եղբայրական օգնութեան Իտալիան չը պիտի կարողանար իւր յաղթութիւնները տանել 1859 թ. և ստեղծել իտալական միութիւնը, դառաւ կասկածաւոր, երբ նա յամառութեամբ դիմադրեց Իտալիայի «կատարեալ» միութեան, պաշտպանելով Պապի աշխարհական իշխանութիւնը:

Այդ ժամանակներից իտալացոց մէջ քնացել են թշնամական զգացումներ դէպի Ֆրանսիան, որոնց, սակայն, ժամանակը մեծ մասամբ ջնջել է, քանի որ հանրապետական Ֆրանսիան նոյն կղերականութիւնը և Պապի աշխարհական իշխանութիւնը և ձգտումները համարում է նորազոյն Ֆրանսիայի թշնամի: «Le cléricalisme, — voilà l'ennemi». կղերականութիւնը — ահա՛ թշնամին — որպէս ասաց Գամբետտան:

Բայց այն, ինչ իսկապէս հեռացնում է Իտալիային Ֆրանսիայից և մօտեցնում Գերմանիային, ուրիշ հանգամանքներ են: Այդ հանգամանքներից ամենագլխաւորն է՝ Իտալիայի արտաքին քաղաքականութիւնը — նորա կոլոնիական քաղաքականութիւնը: Կուէի ամենագլխաւոր առարկան է Միջերկրական ծովը, որի վերայ Իտալիան ուզում է եթէ ոչ միակ, դոնէ իրան, իբրև մեծ պետութեան վայել իշխանութիւն ձեռք բերել: Այդ կարելի է միայն, երբ Իտալիան տիրապետի Աֆրիկական ափերը, որոնք Իտալիայի դիմաց են: Բայց Միջերկրական ծովը այս րոպէին աւելի Ֆրանսիական է և անգլիական, քան իտալական: Ֆրանսիական է այն պատճառով, որ այդ նշաւաւոր ծովի հիւսիսային ափերից մի մեծ տարածութիւն ուղղակի շփում է Ֆրանսիային, որի միւս դիմաց՝ Աֆրիկայում, գտնում է Ալժիրիան: Իսկ Ալժիրիան Ֆրանսիացոց ձեռքին է 1830 թւականից: Այդպիսով ծովի մի մեծ մասը ընկած է Ֆրանսիական հողերի մէջ: Բայց դեռ այդ բաւական չէ: Այժմ այնքան հալածւած Ժուլ-Ֆերրիի դաղթական քաղաքականութեան շնորհիւ, Ֆրանսիան, վերջին 10 տարում, իւր իշխանութիւնը տարածեց Ալժիրիային հարևան Տունիսիայի վերայ. մի երկիր, որի հիւսիսային բաւականի երկար սահմանը Միջերկրական ծովն է: Այնպէս որ Ֆրանսիային է պատկանում այդ ծովի Աֆրիկեան կողմի մեծ տարածութիւնը:

Տունիսիայի գրաւումը Ֆրանսիայից առիթ տւեց ցոյցերի իտալական կառավարութեան կողմից, որ քիչ էր մնում բացարձակ թշնամութեան հասնէին: Տունիսիայում, որը Խալկիայի գրեթէ հանդէպն է, Խալկացիք ունին առևտրական յարաբերութիւններ, կոնտօրներ: Որպէս նաև այլ եւրոպացիք, իտալացիք ևս չէին ենթարկւում Տունիսիայում այդ երկրի դատաստանական օրէնքներին, այլ իրանց, իտալական օրէնքներին, իրանց կոնսուլների ձեռքով: Բայց երբ Ֆրանսիան իւր գերիշխանութիւնը տարածեց Տունիսիայի վերայ, նա այդ երկիրը մտցրեց Ֆրանսիական դատարան, այնպէս որ անգլիացոց, իտալացոց և ուրիշների մասնաւոր արտօնութիւնները դառան աւելորդ: Բայց իւր նախանձը չը կարողացաւ ծածկել Խալկիան, որ ապարդիւն, բայց ինչ և իցէ յամառ կերպով պնդեց իւր արտօնութիւնների վերայ, չ'ուզելով որ Ֆրանսիական դատարանը դատի իտալացիներին: Պէտք է ասած, որ Ֆրանսիան ոչ թէ տիրապետել էր Տունիսիային, այլ միայն տարածել էր իւր «հովանաւորութիւնը» երկրի վերայ, որը մնաց բէյութիւն (բէգ), որպէս և էր առաջ, այս զանազանութեամբ, որ Տունիսիայի Տունիսքաղաքում այժմ նստում է Ֆրանսիական բարձր աստիճանաւոր, առանց որի համաձայնութեան, բէյի կառավարութիւնը չի կարող գործ կատարել, մանաւանդ ինչ վերաբերում է արտաքին գործերին: Երկրի զօրքի հրամանատարները Ֆրանսիական են. այդ ի հարկէ նոյնանշան է տիրապետութեան, որովհետև բէյը վայելում է միայն պատիւը, իսկ երկրի կառավարութիւնը իսկապէս և իրօք Ֆրանսիական է:

Եւ այսպէս, Խալկիան չը կարողացաւ զսպել իւր բարկութիւնը Ֆրանսիայի դէմ, որը, հաշւի չ'առնելով Խալկիայի նկրտումները, իւր իշխանութիւնը տարածել էր ոչ միայն Սլփիիայի, այլ Տունիսիայի վերայ և դորանով իսկ զօրեղացրել իւր իշխանութիւնը Միջերկրական ծովի վերայ: Խալկիան ևս աչք էր տնկած Տունիսիայի վերայ, բայց չէր համարձակւում իւր քաղաքական դիտաւորութիւնները գործով ցոյց տալ՝ դժւարութիւնների մէջ չ'ընկնելու համար: Եւ կամ զոնէ սպասում էր, որ եթէ ինքը չի վերցնում, Ֆրանսիան էլ չը պիտի վերցնի այդ երկիրը: Ֆրանսիան սակայն չը հարցրեց Խալկիային և տիրապետեց երկրին, ուրեմն չը յարգեց Խալկիային: Զը յարգեց, — լաւ, ես նորան ցոյց կը տամ, մտածեց Խալկիան:

Այդ դէպքը շատ կարեւոր դառաւ Իտալիայի յարաբերութիւնների համար դէպի Ֆրանսիան: Նա սկսեց զայրանալ, կատաղել Ֆրանսիայի դէմ՝ նա՛ առաւել վստահ և համարձակ ու բաց կերպով, որ Ֆրանսիան լուրջ բանի տեղ չէր դնում Իտալիայի ոտնահարումը: Ֆրանսիան աշխատում էր միայն հանգըստացնել Իտալիային, ասելով, թէ՛ դու էլ գնա՛, ու տիրապետի Տունիսիային կպած և Իտալիային դեռ աւելի էլ մօտիկ Տրիստ-լիսիային: Իտալիան այդ չ՛արաւ. դորա համար հարկաւոր էր պատրաստել ամեն դէպքի համար հաշիւ տեսնելու Թիւրքիայի հետ, որին պատկանում է Տրիպօլիսիան: Մնաց միայն ոխը Ֆրանսիայի դէմ, որից չէր վախենում Իտալիան, որովհետեւ զիտէր, որ երբէք չէր վճռիլ Ֆրանսիան պատերազմել Իտալիայի հետ, քանի որ Գերմանական-Ֆրանսիական կնճռոտ հանդուցը դեռ չէ լուծւած: Իւր այդ աջող դիրքից Իտալիան այս տարիներում օգուտ քաղեց որքան կարող էր՝ անբաւականութիւններ ստեղծելու Ֆրանսիայի համար, առանց օգուտի իւր համար: Իտալիային մղում էր ցանկութիւն՝ կօլօնիական պետութիւն դառնալու, Միջերկրական ծովի վերայ ազդեցութիւն ձեռք բերելու և, առհասարակ, եւրոպական մեծ պետութիւնների կօնցերտում աւելի մեծ դիրք բռնելու, քան բռնած ունէր ցայժմ: Նա այնքան ուժեղ չէր, որ կարողանար միայնակ այդ գործերը կատարել. նրան հարկաւոր էր մի զօրեղ դաշնակից: Սկզբում նա մի փորձ փորձեց Անգլիայի հետ մտերմանալ: Անգլիան նորան խորհուրդ տւեց նաւատորմիդը զօրացնել, որովհետեւ Ֆրանսիայինը շատ զօրեղ է: Շատ թանկագին բարեկամ գտած համարելով, Իտալիան համաձայնութիւն կայացրեց Անգլիայի հետ, որ Կարմիր ծովի ափերում գտնւած Մասսօվան ինքը տիրապետի: Եւ գնաց Իտալիան տիրապետելու Մասսօվան, մարդ չը գիտէ թէ ինչի՛ համար. և այնքան անկարող գտնւեց, որ ահա՛ քանի տարի է, դեռ խնդիրը չի վերջացած նորա և Հաբսբուրգների մէջ: Մասամբ այդ անաջողութիւններից արած տպաւորութիւնը ջնջելու և զլխաւորապէս իւր քաղաքական դիտաւորութիւնները առաջ տանելու համար, Իտալիան որոնեց Գերմանիայի բարեկամութիւնը:

Որոնելու շատ ջանք չէր հարկաւոր: Բիսմարկը առանց այն էլ միշտ ընկած է բարեկամների յետևից: Ընթերցողները յիշում են

ամագրին № 1-ից, թէ ինչպէս Բիսմարկը դաշնակցութիւն կապեցրեց Գերմանիայի, Աւստրո-Ունգարիայի և Ռուսիայի հետ և թէ ինչպէս Ռուսիան, այս վերջին տարիներում, դուրս եկաւ այդ դաշնակցութիւնից: Այդ պակասորդը հարկաւոր էր մի կերպ լրացնել: Ի հարկէ, Խաղիայի բարեկամութիւնը չի կարող Ռուսիայի բարեկամութեան տեղը տալ, բայց ինչ արած, չարաց չը կայ, եղածիցն էլ օգտուելու է: Խաղիան սկսեց մօտենալ Գերմանիային դեռ կոմս Ռօբէլանի ժամանակ, որը արտաքին գործերի մինիստրն էր. բայց այդ քաղաքականութիւնը աւելի շեշտեց ներկայ մինիստր-նախագահ ու արտաքին գործերի մինիստր Կրիսպինի ժամանակ: Սա նախկին յեղափոխական մարդ է, յուզւող, կամակոր, մեծ ամբիցիայով: Խելքի ու տաղանդի մասին բաւականաչափ նիւթեր չ'ունինք դատելու, բայց նորա յաճախ և անտեղի «վիխօզկա»-ները Ֆրանսիայի դէմ մեծ ապացոյցներ չեն տալիս նորա քաղաքական հեռատեսութեան: Ինչ և է, բայց նա առաջին անգամ իւր տեսակցութիւնը ունեցաւ Բիսմարկի հետ 1887 թ., դեկտ. 2-ին (նոր տոմար), երկրորդ անգամ անցեալ 1888 թ. օգոստ. 21-ին, իսկ նոյն ամսի 25-ին Աւստրո-Ունգարիայի մինիստր կոմս Կալնոկիի հետ: Անցեալ տարի ամռանը կայսր Վիլհէլմ II, եւրոպական արքունիները այցելելիս, եկաւ նաև Հռոմ, և այդ այցի փոխարէնն է, որ անցեալ մայիսին թագաւոր Հոմբերտը հատուցեց գերմանական կայսր Վիլհէլմ II-ին: Բայց թագաւորի հետն էր և մինիստր Կրիսպին, որի ներկայութիւնը անհրաժեշտ է քաղաքական բանակցութիւնների համար:

Արդ, թէ ինչ բանակցութիւններ տեղի ունեցան Բերլինում—այդ թանձր քօղով ծածկւած է: Ֆրանսիական աղբիւրները պնդում են, թէ Գերմանիայի և Խաղիայի մէջ կապւեց մի դաշնակցութիւն, որի զօրութեամբ իտալական զօրքի հրամանատարը, պատերազմի դէպքում, լինելու է գերմանական զենեւալ և որ Խաղիան նոյն պարտաւորութիւններն է յանձն առնում կատարել Գերմանիայի համար ընդդէմ Ֆրանսիայի, ինչ պարտաւորութիւններ որ յանձն է առած Աւստրո-Ունգարիան յօդուտ նոյն Գերմանիայի ընդդէմ Ռուսիայի: Յայտնի է, թէ ինչ փոխադարձ ծառայութիւններ են խոստացւած Խաղիային՝ Գերմանիայի կողմից: Մի քանի ժամանակից չեղող թերեւ վարագոյրը բացւի:

Z.